

Maar ook de lijn vond in hem zijn meester. Zijn zwart-krijt- en pastelkrabbels getuigen van zijn ongelooflijk waarnemingsvermogen, zijn kracht om een figuur, een massa, een beweging in enkele lijnen dwingend vast te leggen. Hoe geniaal zijn aanleg was, getuigen zijn vroegste werken. Zeventien jaar oud schildert hij met de vastheid van hand van een meester de bekende „Trompetles” en het, aan de fijnheid van een Fantin Latour herinnerend portret van mevrouw Enthoven. Werken, waarin hij bovendien geheel onafhankelijk zich toonde van zijn vader.

In de ruim 50 jaren, waarin hij heeft gewerkt — hij werd in 1865 geboren — is Israëls te midden van hevige stroomingen in de schilderkunst altijd dezelfde en zichzelf gebleven. In zijn werk is een continuïteit, die altijd levend bleef. Niets werd bij hem recept; elke hem boeiende opgaaf was nieuwe bezieling.

Men noemde hem den schilder van de moment-opname. Stellig was zijn aard impressionistisch. Maar er zijn momenten, die een kern, een synthese van het leven zijn. Zulke heeft Israëls ons vaak gegeven. Of komende geslachten hem niet alleen als een groot schilder, maar ook als een belangrijk kunstenaar zullen eeren, moet men aan den Tijd overlaten. Voor ons was Israëls de fenomenaal-begaafde schilder van een zeer tastbare en zeer zichtbare werkelijkheid.

J. SLAGTER

NEDERLANDSCHE TEEKENINGEN (15DE, 16DE & 17DE EEUW)
UIT DE COLLECTIE F. KOENIGS IN HET MUSEUM
BOYMANS TE ROTTERDAM

Bij het verschijnen van dit nummer behoort deze mooie en ook in kunst-historisch opzicht belangrijke expositie reeds tot het verleden, al mag men er zich tegelijkertijd over verheugen, dat de collectie van den heer en mevrouw Koenigs zich in Holland, namelijk te Haarlem, bevindt. Dat men uit haar rijke verscheidenheid herhaaldelijk putten kan en putten mag — in dit verband behoeft men zich slechts in herinnering te brengen, wat b.v. de Italiaansche tentoonstelling dezen zomer te Amsterdam aan teekeningen uit dit kostelijke particuliere bezit vertoonde — bewijst wel haar veelzijdigheid, waarvoor de verzamelaar zich moeiten noch kosten schijnt gespaard te hebben.

Ondanks het feit, dat over deze tentoonstelling in Boymans reeds betrekkelijk veel geschreven is, terwijl verschillende teekeningen door vroegere exposities tevens algemeener bekendheid hebben verworven, leek het ons van belang er nochtans hier ter plaatse eenige korte notities, welke voor latere onderzoekers hun belang kunnen behouden, over te verschaffen.

Als geheel, daarenboven door het aanvullend bezit van het museum nog vollediger geworden, hebben wij hier te doen gehad met een overzicht, dat in zijn geserreerdheid erin uitmuntte zonder verwarrende veelheid te laten

zien, hoe de kunst van de teekening, die meest directe der beeldende kunsten, zich in het Noorden allengs ontwikkeld heeft tot het Hollandsche hoogtepunt bij uitnemendheid: Rembrandt, van wien ongeveer veertig werken aanwezig waren.

Van de oudste teekeningen zij allereerst de strakke gedragenheid van de Sint Lucas-figuur door Hugo van der Goes genoemd en een zilverstift van Rogier van der Weyden, een Madonna met Kind, waarbij in de plooienvall der kleeding op beide teekeningen de stijl van den tijd zoo duidelijk tot zijn recht is gekomen. Daarnaast volgde het levend spel der lijnen en de realistisch-gebarende omstanders op de Hollandsche teekening van $\pm$ 1480 (nummer 21 van den beschrijvenden catalogus), voorstellend de Opwekking van Lazarus; een blad, waarop de architectonische ruimte reeds zeldzaam goed is uitgedrukt. Hier heeft de pen-techniek zich tot contouren beperkt en ook de afmeting bezit een eigen karakter, vooral als men een vergelijking trekt met een andere teekening van $\pm$ 1480, uit de Leidsche school, waarop Isaac en Rebecca voorkomen en die een ontwerp is voor gebrandschilderd glas (nummer 22).

Bij Jeroen Bosch op de Kruisdraging (nummer 3), in pen en potlood, breekt het realisme nog krachtiger en vrijer door in de gelaatsexpressies — bij Brueghel, den lateren meester, die op meer gezonden grondslag de lessen van Bosch zou weten ter harte te nemen, is de mensch volledig waargenomen en in zijn dagelijksch leven als het ware betrapt, waarvan de schetsen met bedelaars getuigenis afleggen. Vóór wij ons echter tot Brueghel bepalen, zij nog gewezen op een penteekening, welke van Bosch aanwezig was: een boomstam met uilen en een rag-fijn landschap — zooals wij later bij Rembrandt aantreffen — in het verschiet.

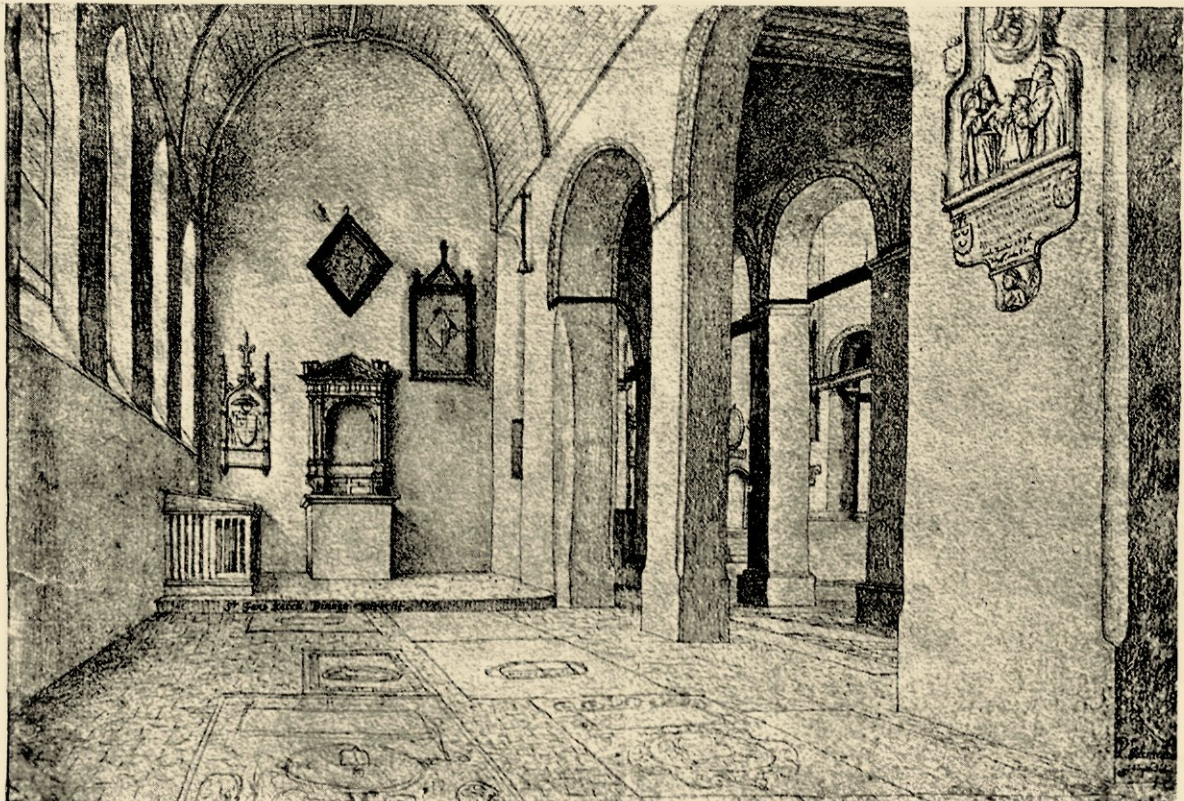
Wat verder Pieter Brueghel aangaat, de geniale 16de eeuw zou buiten de tendenzen van zijn tijd zijn gebleven, zoo hij, naast zijn realistische notities, niet daarenboven deel had genomen aan het humanistisch streven om in series prenten zedekundige zinnebeelden vast te leggen. Zoo teekende hij voor den uitgever Jeroen Cock te Antwerpen velerlei „in het sotte en in het vroede”, wat de plaatsnijders zouden kunnen gebruiken. Een paar van deze kunstige, van een ingewikkelde symboliek overlopende composities, als de Fortitudo en de Caritas — naast de Temperantia, in het bezit van het museum — gaven een merkwaardig inzicht in de geestesgesteldheid, welke hieraan ten grondslag heeft gelegen. Over de verwerkte symbolen, inderdaad niet zoo gemakkelijk af te lezen, bestaan verschillende meeningen. Zeer ingenieus en instructief heeft hierover de heer Borms nader geschreven in de N.R.C. van 30 Aug. en 14 Sept. '34, aangevend hoe de middeleeuwen bij de vormgeving op deze prenten zich nog hier en daar deden gelden.

Hoe dit zij, de rake kijk heeft den meester ook hier geen oogenblik in den steek gelaten; allerlei details leveren daarvan een zeker bewijs. Bij de For-

PIETER BRUEGHEL

FORTITUDO (ALLEGORIE). PENTEEKENING (COLL. KOENIGS)

PIETER SAENREDAM: ST. JANSKERK, UTRECHT. GEZICHT IN DE ST. ANTONIUS-KAPEL. PEN- EN POTLOODTEEKENING OP BLAUW PAPIER (COLL. KOENIGS)

titudo wijzen wij in het bijzonder op de fantastische vesting in den achtergrond en de in dichte gelederen woest-galopperende ruiters en bij de Caritas op het prachtige linkerstuk met het kleeden der armen.

In verband met een teekening van Jan Gossaert van Mabuse, interessant als compositie in een cirkel, kwam genoemde heer Borms, die scherpzinnig het onderwerp van een gegeven (dat de kunsthistorici geneigd zijn in de eerste plaats op aesthetische waarden te toetsen) weet waar te nemen en te ontleden, tot de conclusie, dat er hier sprake is van een Jobstijding.

De ontwikkeling van de teekenkunst in de 16de eeuw, met haar steeds duidelijker wordende renaissancistische interpretaties, liet zich verder onderkennen aan bladen van Lucas van Leyden, Jan van Scorel en anderen, waarbij dan de figuren zich meer en meer gaan onderscheiden door pathetische gebaren en de compositie door luisterrijker architectonische toevoegingen. Daarnaast kon men inzicht verkrijgen in de ontwikkeling van het landschap, dat — toen men de natuur telkens veelzijdiger begon te ontdekken — tot vele nieuwe mogelijkheden aanleiding zou geven.

Als een voorlooper van de wijde, zich uitdeinende verschieten, welke Rembrandt, Philips de Koninck en Hercules Seghers zouden suggereeren, is een mooie pen-teekening van Hendrik Goltzius (nummer 49) te zien. Enkele Vlamingen, zooals Brill en Gillis van Coninxloo, waren mede in het verband opgenomen. Door de Antwerpsche school meestal kunstig gecomponeerd, bij Cabel en Avercamp gestoffeerd met geestige figuurtjes, komt allengs de stemming en de grootsheid zoowel als de intieme verlatenheid van een landschap op den voorgrond. Steeds nederiger tegenover de natuur en schier onderdanig hebben de kunstenaars van Holland op hun teekeningen al deze nuances en verschillen aangegeven.

Een reeks teekeningen uit de 17de eeuw, welke zeker geen nadere bespreking of omschrijving meer behoeven, omvatte landschappen van Pieter Molijn, Van Goyen, Ruysdael en Cuyp, figuren van Pieter de Hooch, de Bray, Bol, Maes en Flinck en daarbij dierstudies, o.m. een prachtig Liggend Varken, op naam van Potter, door anderen aan C. Saftleven toegeschreven.

Dit gedeelte van de verzameling toonde onomwonden de beste eigenschappen van onze 17de eeuwsche kunstenaars, wanneer zij zich tot teekenen zetten: namelijk die van penetrante waarneming en waarheidszin, gebaseerd op een zuiver levensgevoel, waaraan fantastische zwier of exuberantie, op uitzonderingen na, vreemd moesten blijven. Een tot strengheid geworden Hollandsche strakheid op haar best en nochtans doortrokken van licht leven in het ijle lijnenspel en niet in één detail verdord, werd men gewaar op het schoone blad Interieur van de Sint Janskerk te Utrecht, van Pieter Saenredam. En wat „zwier” betreft, steeds duidelijker kan men — via Boymans — kennis opdoen omtrent den curieuzen, vroegen 17den eeuw, den Rotterdammer Willem Buytewech, als teekenaar van een onovertroffen geestige en losse allu-